

Bogdan Iancu

Continuitate și ruptură în constituționalismul românesc

De la Regulamentele Organice și până în prezent

Introducere

§1. Emancipare prin constituție

Constituția normativă și-a făcut apariția, rapid și dramatic, la crucea secolelor XVIII-XIX, trezind pretutindeni uriașe speranțe de emancipare prin drept. Juristul german Günter Frankenberg evocă un interesant exemplu istoric. Constituția spaniolă de la Cádiz, proaspăt adoptată în martie 1812, era deja în septembrie „receptată” festiv în Guatemala, atunci, ca și acum, o periferie a lumii hispanofone. În capitală, clopotele băteau din timp pentru a anunța festivitatea ce urma a avea loc în Plaza Mayor. După ridicarea către mulțimea adunată în piață a copiei personale a guvernatorului, Căpitanul General José Bustamante y Guerra, regimentul de gardă trăgea o salvă în aer, urmată apoi de o salvă de tun, trasă în replică de o baterie de artilerie. În tăcerea absolută care se lăsa apoi în for, se citea celor prezenți din Constituție, articol cu articol, ca în biserică din Scripturi (după cum notau chiar observatorii contemporani). Auditoriul din piața centrală a capitalei provinciale consta, în principal, din elita colonială, notabilitățile civile, administrative, religioase și militare. Totuși, ni se spune, erau reprezentați și „judecătorii” amerindieni, pentru a „cânta melodii simple în onoarea constituției”^[1].

În cele peste două secole care s-au scurs de atunci, astfel de așteptări cvasireligioase s-au estompat parțial. Mișcătoarea și ambivalenta imagine este, totuși, relevantă pentru introducerea motivelor care subîntind argumentul volumului de față. În plan ideatic, Iluminismul a facilitat evoluția spre constituțiile și societățile moderne de factură liberală. Dar și reciproca e parțial valabilă. Constituționalismul modern, axat pe constituția normativă^[2], a apărut și s-a dezvoltat într-un

[1] G. FRANKENBERG, *Constitutional Transfers and Experiments in the Nineteenth Century*, în G. FRANKENBERG (coord.) *Order from Transfer: Comparative Constitutional Design and Legal Culture*, Edward Elgar, Cheltenham, 2013, p. 297-298.

[2] Prin constituție normativă înțelegem o lege fundamentală care garantează drepturi și separă/echilibrează puteri, după definiția celebrului art. 16

cadru specific, deja modernizat până la punctul în care acest tip de codificare era posibil și putea fi funcțional.

La nivelul practicilor, succesul american și – în forme mai sinuoase și ezitante – cel continental european au dus la credința optimistă în forța dreptului de a schimba realitatea, în posibilitatea de a emancipa accelerat societăți prin legi fundamentale. Ca revers al medaliei și fără a nega lupta pentru putere din spatele clamării idealului, asupra căreia vom reveni mai jos, exista în curentul constituționalist o puternică vocație spre universalism, în echilibru sau tensiune cu latura democratic-identitară^[1].

Statele nou create în secolul XIX și-au dat constituții și coduri, în speranța că astfel vor recupera rapid decalajele față de centru. În cazul specific al Principatelor dunărene, spiritul de imitație viza, în principal, centrele francofone, de care elitele locale se simțeau cel mai apropiate. Tineri boieri moldovalahi, aculturați în ceea ce marea boierime numea „duhul nesupunerii franțuzești”, își doreau, sau cel puțin clamau dorința, să aibă o Belgie orientală, un „mic Paris”, altfel spus, după *bon-mot*-ul recent, o „țară ca afară”. Dorința se manifestă încă de la începutul secolului XIX prin cutezarea micii boierimi de „a zice cătră stăpânire cuvinte de îngrozire” și culminează prin adoptarea primei constituții de factură occidentală, în 1866.

al Declarației franceze. Principiul ei de legitimitate rezidă în ficțiunea atributivă a suveranității populare – V.H. MOHNHAUPT, D. GRIMM, *Verfassung-Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart*, Duncker und Humblot, Berlin, 1995. Pentru o abordare din perspectiva teoriei sistemelor a saltului evolutiv reprezentat de constituțiile moderne, post-revoluționare din Franța și Statele Unite, a se vedea N. LUHMANN, *Verfassung als evolutionäre Errungenschaft*, în *Rechtshistorisches Journal* nr. 9/1990, p. 176-220.

[1] A se vedea, emblematic în acest sens, prin accentuarea universalismului și atenuarea către decorativ a laturii democratic-identitare, argumentul profesorului V. PERJU, *Elements of a Doctrine of Transnational Constitutional Norms*, în *International Journal of Constitutional Law*, vol. 22, nr. 2/2024, p. 292-317, <https://doi.org/10.1093/icon/moae023>.

Raportarea la centralitate este o constantă a modernizării constituționale românești, de la primele proiecte de inspirație iluministă până la legea fundamentală din 1991. Și evoluțiile recente sunt tributare acestei distincții. Așa cum vom vedea, definiția centralității și raportarea la ea se modifică de-a lungul timpului, de la modelul electiv de imitație a unor ideal-tipuri („Belgia Orientului”) către care un stat periferic dorește să tindă, la cel mai recent, formalizat, al standardelor internaționale de bună practică sau diversele tipuri de condiționalități supra- sau internaționale.

Astfel, Criteriile de la Copenhaga din 1993 (Madrid, 1995) au presupus dintru bun început decalaje centru/periferie între UE-15 din 1995 și noile state din Europa Centrală și de Est și transcenderea acestor diferențe prin mijloace juridice, de natură constituțională sau cvasi-constituțională. Modificarea modalității și procedurilor de gestionare a lărgirii Uniunii este tocmai reflecția premisei că aderarea către Est era și o formă de stabilizare constituțională a periferiei. Altfel spus, a fost vorba despre o construcție statală periferică (*state building*). În formularea caustică, deși riguros precisă, a sociologului polonez Adam Czarnota, extinderea a fost marcată de entuziasm, dar și, latent, de angoase centrale la rândul lor justificate: „barbarii *ante portas*”^[1]. În România și în Bulgaria vecină, Mecanismul de Cooperare și Verificare a prelungit această distincție central-periferic mult după aderarea din 2007, cele două state fiind plasate într-o periferie *sui-generis în interiorul Uniunii*.

Adoptarea Constituției din 1866 și a celor care au urmat până la actuala lege fundamentală a adus însă doar parțial rezultatele sperate (în România, Spania, Guatemala și aiurea). Mai mult, în primele decenii ale secolului XXI, multe sisteme centrale și-au pierdut, uneori în bună măsură, capacitatea de a servi drept modele de urmat,

[1] A. CZARNOTA, *Barbarians Ante Portas or the Post-Communist Rule of Law in Post-Democratic European Union*, în W. SADURSKI, A. CZARNOTA, M. KRYGIER, (coord.) *Spreading Democracy and the Rule of Law?*, Springer, Dordrecht, 2006, p. 283-297, https://doi.org/10.1007/1-4020-3842-9_13.

argument ce urmează, de asemenea, a fi dezvoltat către finele acestei lucrări. Pe de altă parte, după cum ne arată valul „suveranist” recent, raportarea la centralitate vizează, atât cât permit instrumentele la îndemână, inclusiv reinterpretarea Constituției și a conceptelor ei fundamentale și renegocierea raporturilor central-periferic. Centrul și periferia nu sunt, așadar, noțiuni fixe și sunt tratate aici ca mijloace euristice utile pentru a înțelege modernizarea constituțională.

§2. Continuitate și ruptură în modernizare: constituția normativă, constituția materială și teoriile „doagelor lustruite”

Cum deja am indicat, constituția normativă a apărut inițial într-un spațiu geografic extrem de restrâns, în speță America de Nord și părți ale Europei vestice, societăți a căror dezvoltare făcea deja posibilă această evoluție. Sinergia între norme și condiții contextuale nu era de altfel deloc străină părinților fondatori ai constituționalismului liberal modern. În 1787, Thomas Jefferson îi scria din Paris prietenului său, James Madison, adăugând, după o trecere în revistă a mecanicii constituționale: „Mai înainte de toate, sper că educația oamenilor obișnuiți va primi atenția cuvenită, fiind convins că, mai presus de toate, în buna lor măsură ne putem pune nădejdea pentru a garanta păstrarea unui grad înalt de libertate”^[1]. Observația lui Jefferson trebuie pusă în contextul în care, la momentul respectiv, 70-80% dintre bărbații liberi aveau drept de vot în America.

Studiul exclusiv al continuității și rupturii prin prisma analizei legilor fundamentale ca atare nu ne-ar duce prea departe într-o monografie care încearcă să analizeze modernizarea constituțională.

^[1] *Above all things I hope the education of the common people will be attended to; convinced that on their good sense we may rely with the most security for the preservation of a due degree of liberty* – Letter (Paris Dec. 20 1787) from Thomas Jefferson to James Madison, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-12-02-0454> (dacă nu este altfel indicat, toate traducerile din engleză, franceză și germană aparțin autorului).

Dreptul constituțional, ca drept al întrebărilor fundamentale, se pretează mult mai puțin ca alte ramuri unei abordări strict pozitivistice, acel tip de analiză altminteri specific juridică, despre care se poate spune, după un aforism atribuit apocrif multor gânditori și intuitiv, indiferent de sursă, că „ascute mintea îngustând-o”. O la fel de utilă apreciere a profesorului Tudor Drăganu, în monografia sa despre dezvoltarea parlamentarismului în România modernă, privește confuzia vinului cu „doagele lustruite ale butoiului”. Or, a ne concentra doar asupra formelor constituționale ar reprezenta o descriere-sinteză privind forma, culoarea, numărul doagelor lustruite.

Într-o notă mai generală, putem observa că, în abstract, constituționalismul formal-mecanic de tip instituționalist oferă un număr aproape nelimitat de schimbări și permutări posibile. Edmund Burke scria ironic, cu referire la Abatele Sieyès și la tradiția franceză, pe care cel din urmă o întrupa, că acesta ar fi avut în „dulapuri cu sertărașe” (*nests of pigeonholes*) proiecte constituționale „pentru orice sezon și orice dorință; unele cu principii sus, altele cu principii jos, unele simple, unele înflorite; unele se disting prin simplitate, altele prin complexitatea lor; unele au culoare sângerie, altele sunt de nuanța *boue de Paris*; unele sunt dotate cu un colegiu director, altele nu; unele includ un senat (*council of elders*), altele un consiliu al tinerilor; unele nu au niciun consiliu. Într-unele aleg electorii reprezentanții, în altele aleg reprezentanții electoratul. Unele au pardesiu, altele mantou, unele au pantaloni, unele n-au nici nădragi. Unele prevăd cens de cinci parale (*five-shilling qualifications*), unele nu”^[1]. O bună parte din doctrina noastră de drept constituțional rămâne cantonată în paradigma sintetic-descriptivă a dogarului amator și contemplativ cu acribie (lungimea, lățimea, culoarea doagelor, lemnul folosit etc.). În planul politicii constituționale, propunerile recurente de reformă (*de lege* sau *constitutione ferenda*) rămân și ele adesea fixate într-un tipar înrudit, axat, parțial, pe combinarea și transferul de forme normative și instituționale. Se urmărește adesea,

[1] E. BURKE, *A Letter to a Noble Lord*, Harvard Classics, Cambridge, Massachusetts, 1914, p. 135.

instrumental și rudimentar, dezasamblarea și rearanjarea rapidă a doagelor și cercurilor butoiului (parlament unicameral, 300 de parlamentari etc.), pentru varii scopuri imediate și vulgar-instrumentale.

Încercăm aici să propunem un demers de tip fundamental, care va depăși formalismul sintetic, plasându-se, totuși, într-un cadru recunoscut juridic de analiză. Mai precis, vom opera cu diferența între constituția formală și cadrele contextuale în care normele operează, așadar constituția materială. Termenul de „constituție materială” poate fi, fără îndoială, definit diferit^[1]. Fără a nega utilitatea altor distincții, în limitele acestui argument vom înțelege prin „constituție materială” determinările sistemice, contextuale, care generează anumite norme, practici și discursuri constituționale formale sau informale (sau care, dimpotrivă, le limitează)^[2]. Constituția materială, ca instrument al sociologiei constituționale, în sensul folosit aici, nu reprezintă nici un echivalent funcțional al cunoscutei clasificări a constituțiilor după efectivitatea lor. În taxonomia constituționalistului german Karl Lowenstein, acestea se împart „ontologic” în normative, nominale și semantice^[3]. În definiția lui Lowenstein, cele normative fac bloc comun cu practica politică, o domină, cele nominale sunt valide juridic ca „forme (parțial) fără fond”, în timp ce legile fundamentale „semantice” sunt pur decorative^[4]. Criteriul constituției materiale uzitat aici face un pas în spatele acestei distincții,

[1] M. BALAN, *Drept constituțional și instituții politice. Vol. I. Teoria generală a statului și a constituției. Constituția română în context european*, Ed. Hamangiu, București, 2015, de exemplu, p. 121, în taxonomia căruia, în sens formal, constituția este legea fundamentală *stricto sensu*, în sens material constituția include însă „toate reglementările, indiferent de sursa lor formală, referitoare la instituirea și exercitarea puterii în stat, raportul dintre puterile statului, precum și drepturile și libertățile fundamentale”.

[2] A se vedea, în sensul folosit aici, M. GOLDONI, M.A. WILKINSON, *The Cambridge Handbook on the Material Constitution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023.

[3] K. LOEWENSTEIN, *Political Power and the Governmental Process*, University of Chicago Press, Chicago, 1957, p. 147 și urm.

[4] A se vedea, pentru o exemplificare în context românesc a taxonomiei lui Lowenstein, M. BALAN, *Cît de liberală putea fi Constituția din 29 martie*

căutând cauzele sistemice adânci pentru care o constituție este normativă, nominală sau semantică. Nici noțiunea funcției integrative^[1] a constituției, deși complementară, nu se identifică cu cea a constituției materiale. Prima privește felul în care o constituție îndeplinește un rol dual, normativ-juridic și simbolic-social. A doua vizează cauzele pentru care le poate sau nu îndeplini. În fine, identitatea constituțională, un concept ambivalent care va deveni relevant pentru acest argument în ultima parte a cărții, constituie doar un epifenomen juridic, o manifestare particulară a dialecticilor material-formal și central-periferic.

Precondițiile constituționale centrale și avatarurile lor periferice diferă și se schimbă de-a lungul perioadei acoperite de acest volum, de la regimul cenșitar al secolului XIX, la introducerea, după Primul Război Mondial, a sufragiului universal masculin, la încercarea de a construi o democrație veritabilă, bazată pe alegeri libere și pluralism, după hiatusul comunist.

În această lucrare, vor fi considerate ca determinante (din perspectiva modelelor transpuse) premisa liberal-constituțională a unei sfere publice pentru prima perioadă a apariției ideilor iluministe, cea privind circulația elitelor pentru perioada votului cenșitar și, pentru perioada contemporană, un nivel minimal de omogenitate socială și economică. Vom urmări continuitățile și discontinuitățile substanțiale care au împiedicat sau mistificat atingerea postulatelor formulate prin instrumentele dreptului constituțional formal-pozitiv. În pofida rupturilor de regim politic și regim constituțional, două continuități au marcat constant evoluțiile constituționale. Prima este preocuparea centripetă a asigurării sau construirii unității prin etnocentrism constituțional. A doua, în tensiune simbiotică cu prima, privește puternicele tendințe centrifuge, provenind din realitatea

1923?, în Dilema Veche nr. 990/2023, <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/cit-de-liberala-putea-fi-constitutia-din-29-martie-2254029.html>.

^[1] D. GRIMM, *Integration durch Verfassung: Absichten und Aussichten im Europäischen Konstitutionalisierungsprozess*, în Leviathan, vol. 32, nr. 4/2004, p. 448-463.

unui stat construit târziu, urbanizat precar și bântuit de numeroase avataturi ale fragmentării.

§3. Cronologie, structură, limitări

Argumentul este structurat cronologic, pornind de la precomunism, pentru a identifica rupturi și continuități în evoluția constituțională a României. Un prim capitol substanțial va acoperi perioada care a precedat și pregătit adoptarea Constituției din 1866, începând cu primele proiecte constituționale de factură iluministă, care apar către finalul perioadei fanariote, trecând prin regimul regulamentar și oprindu-se la finalul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Un alt segment al cărții tratează regimul cenzitar, din 1866 până la introducerea votului universal. Constituției din 1923, privită ca eșec al constituționalizării după Marea Unire, îi este dedicat un capitol separat, mai lung, deși imperiul acestei constituții a fost, după cum se știe, extrem de scurt. Legea fundamentală din 1923 constituie însă un punct major de inflexiune pentru evoluția constituțională a României. În scurta ei viață juridică s-au reliefat contradicții și tensiuni care ne urmăresc, în alte avataturi, până astăzi.

Cea mai voluminoasă parte a cărții acoperă Constituția din 1991 și evoluțiile sale formale (revizuirea din 2003) și informale (perioada anticorupției, suprapusă peste evoluțiile MCV-ului). Sunt tratate negocierile de disonanțe interne (raportarea la trecutul comunist) și externe (raportarea constituțională la limitele europenizării și, în genere, la internaționalizare sau, după vulgata curentă, „globalism”). Dintre cele trei capitole care acoperă perioada contemporană (origini, evoluții, tranziții), tratăm extensiv perioada europenizării, de la revizuirea din 2003, până la declinul luptei anticorupție și ridicarea MCV-ului. Această etapă constituie un punct de inflexiune în evoluțiile recente, prin accentuarea unor contradicții adânci. Dezvoltarea constituțională în cele aproape două decenii ale europenizării relevă, în pofida aparentei rupturi, continuități constituționale paradoxale, tot mai clar reliefate, cu perioada comunistă și pre-comunistă. Un capitol

separat este dedicat etapei în curs, a militantismului democratic, original, ca și întreg parcursul nostru constituțional recent.

Volumul nu este o sinteză de istorie constituțională sau de drept constituțional, ci urmărește dezvoltarea unui argument, deja creionat mai sus. Perioadele autoritarismelor și dictaturilor de varii tipuri (scurta durată a „dictaturii regale”, statul național-legionar și dictatura militară, instaurarea, consolidarea și metamorfozele comunismului) sunt tratate indirect, implicit, în măsura în care servesc acestui argument. Fiind vorba despre regimuri politice care nu urmăreau sau clamau alinirea la centralitatea vestică de tip liberal-constituțional, analiza lor ca atare, în sine, nu se impune aici. Comunismul, de exemplu, o falie esențială în evoluția României, este esențial pentru înțelegerea evoluțiilor constituționale post-decembriste, dar o analiză, de exemplu, a Constituției din 1965 nu își află rostul epistemologic în această carte. Abordarea felului în care „moștenirea comunistă” a fost preluată și instrumentalizată de constituționalismul postcomunist este însă imposibil de ocolit și va primi atenția cuvenită în ultima parte a volumului.

Studiul construiește pe temelia unor cercetări îndelungate, pe parcursul câtorva decenii, în domenii relevante pentru această analiză: istorie constituțională românească, drept constituțional românesc și comparat, drept european (în special în materia „condiționalităților” definite ca derivații ale conceptului de „stat de drept”). Trei proiecte de cercetare și publicațiile rezultate din acestea^[1] ne-au fost în spe-

[1] Deși argumentul cărții de față este unul original, am valorificat idei și integrat, în forme parțial rescrise, adaptate, aduse la zi, secțiuni din M. GUȚAN, O. RIZESCU, B. IANCU, C. CERCEL, B. DIMA, *Șefii de stat: dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională a României* monografie, Ed. Universul Juridic, București, 2020; articolele din Dreptul nr. 3/2023 (număr special dedicat centenarului Constituției din 2023), „Strălucirea democrației ia ochii tuturor”: *Constituția din 1923 între proiecte și contexte*, p. 9-26; Dreptul nr. 5/2024, *Reprezentări constituționale ale bicameralismului românesc: 1864–1991* (2003), p. 16-31; Dreptul nr. 1/2025, *Autoritarism: liberal-constituțional, iliberal și structural (notă asupra Hotărârii Curții Constituționale nr. 32 din 6 decembrie 2024)* (editorial), p. 9-15;

cial utile pentru a scrie această carte. Un proiect de istorie constituțională centrat pe analiza rolului șefului de stat în evoluția constituțională a României, condus de profesorul Manuel Guțan la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, ne-a servit pentru înțelegerea segmentului de istorie constituțională 1866-1938. Proiectul NEC ROLPERIPHAL, o analiză a negocierii între periferie și centru a conceptului de „stat de drept” și a implicațiilor acestuia în planul practicilor, ne-a fost esențial pentru „metabolizarea” perioadei mai recente. Nu în ultimul rând, am valorificat participarea în subproiectul „fundamente constituționale”, una din axele unui demers de mare anvergură (IPE, *Ius publicum europaeum*), urmărind codificarea treptată a întregii doctrine a dreptului public european. Acesta din

Dreptul nr. 6/2025 „*Democrația militantă și „lecția Weimarului” în România: aspecte juridice și politice*, p. 30-47; *Pe aici nu se trece!: Identitate și prioritate la București-Varșovia-Karlsruhe-Roma-Madrid-Luxemburg*, în B. DIMA, V. PERJU (coord.), *După 30 de ani: justiția constituțională în România*, Ed. Humanitas, București, 2023, p. 272-298; precum și idei și argumente din B. IANCU, *Late Lustration and Latter-Day Anticommunism in Romania: The Ursu Case in its Context*, în W. ZOMERSKI, F. CYUŃCZYK, P. ECKHARDT, M. PAŹDZIORA (coord.), *Prawo jest dla obywateli i im ma służyć. Wokół myśli Adama Czarnoty (Law is for Citizens and So it Should Serve Them. Reflections on the Thought of Adam Czarnota)*, Scholar Publication, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2024, p. 240-252, https://scholar.com.pl/pl/index.php?controller=attachment&id_attachment=1318&fbclid=IwY2xjawLPQm9leHRuA2FlbQlXmABicmlkETBpd2xpdGJDRnZxaVgxc25TAR4l7WxTngd67hNF4eZEgISxt53DAPgd_A30fGDJCqZPDd3KvInzqFTRVZBgw_aem_e65nbz_I9uPU2IzvHQFTw (în acces liber la acest link); B. IANCU, *Core, Periphery, and Universals in Rule of Law Promotion: Contextual (Dis)incentives, Conceptual Shifts*, în *The Hague Journal on the Rule of Law* nr. 3/2024, p. 465-478; B. IANCU, *Quick Fix Solutions-Anti-corruption as Core/ Peripheral Modality of the ‘Rule of Law’*, în *Hague Journal on the Rule of Law* nr. 3/2024, p. 611-642; B. IANCU, *Evolution and Gestalt of the Romanian Constitution*, în A. VON BOGDANDY, S. RAGONE, P.M. HUBER (coord.), *Constitutional Foundations*, în seria „Max Planck” Handbooks in European Public Law, Oxford University Press, Oxford, 2023, p. 493-547. Concluziile au apărut într-o primă formă, mult abreviată, în Dreptul nr. 11/2025.

urmă a fost derulat prin Institutul „Max Planck” de Drept Internațional Public și Drept Comparat din Heidelberg și condus de profesorul Armin von Bogdandy. Miza tratatului (*Handbook*) de „fundamente constituționale” și a studiilor grupate în volumul rezultat a fost extragerea din evoluțiile unor state europene paradigmatică a esenței (*Gestalt*) sistemelor constituționale în cauză. Într-un proiect derulat la Academia Regală a Țărilor de Jos, de colegii Monica Claes și Maarten Stremmer de la Universitatea din Maastricht, cu privire la felul în care sistemele naționale ale statelor membre predau și conceptualizează dreptul constituțional și raporturile dintre acesta și dreptul internațional și cel european, analizăm studiul de caz românesc. Demersul („Tipologii naționale de cercetare în domeniul dreptului constituțional”)^[1] ne-a oferit ocazia, în curs de fructificare publicistică, să reflectăm mai mult asupra meritelor și curențelor paradigmei generale a dreptului nostru constituțional (prin comparație cu practicile universitare analoge din alte state membre).

Toate aceste studii ne-au ajutat să reflectăm asupra argumentului cărții și asupra întrebărilor pe care ea le ridică și cărora încearcă a le da, pe cât se poate, răspunsuri: (i) *În ce măsură s-a putut racorda spațiul nostru la constituționalismul liberal de tip occidental, păstrându-și totuși autenticitatea?*; (ii) *Care este natura acestei autenticități din punct de vedere constituțional, care sunt laitmotivele care domină peste timp, și în pofida aparentelor rupturi, constituționalismul românesc de sorginte liberală?*; (iii) *În ce măsură au schimbat normele constituționale în bine realitățile socio-economice și politice?*; (iv) *În ce măsură, dimpotrivă, sunt practicile constituționale simple efecte ale realităților respective, astfel încât patologiile constituționale formale reflectă cauze substanțiale adânci?*

[1] <https://www.maastrichtuniversity.nl/events/‘european-varieties-national-constitutional-scholarship’>.